Ortada Kalan Yoksul Bireyler ve Yeni Toplumsal Korunma Arayışları

MUSTAFA POYRAZ

Ücretliler haline gelerek geleneksel dayanışma dinamiklerinin koruyucu alanından sıyrılan bireylerin, kendilerine yeni bir güvenlikli alan bulması, içinde bulunduğumuz toplumun en temel sorunlarından birisi olmuştur. Ücretlilik sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, kentlerde özgür bir hayat sürmeyi hayal eden bireyler, kendilerine bir türlü sürekliliğini koruyabilen korunaklı bir alan bulamamışlardır. Yoksulluğa mahkûm olma, korumasız ve savunmasız kalma ihtimali en korkutucu ihtişamıyla bireylerin hayatını zehir etmeye devam ediyor. Özel mülkiyetin koruyucu kalkanı, bir yandan, zengin sınıfları sürekli yenilenen bir biçimde sığınak altında tutarken, hatta onlara daha da zenginleşmenin yolunu açarken, diğer yandan da yoksul sınıfları denetim altında tutmanın araçlarını üretmektedir. Bu bakımdan, yoksulluk ve sefaletin arka tarafında, sınırsız sermaye birikimini ve bunun devamı için bütün imkânları seferber eden ayrıcalıklı sınıfları görüyoruz. Marx'ın bundan bir buçuk asır önce söylediği bu durum özü itibarıyla varlığını korumaya devam ediyor. Bunun yanında, yoksul sınıfların var olma ve toplum içerisinde eşit bir yere sahip olma mücadelesi de aralıksız olarak devam etmektedir. Tabii ki, özellikle Batı toplumlarında çalışma koşulları, konut ve eğitim alanında çok önemli dönüşümlerin olduğunu, bireylerin ve sınıfların bu çerçevede yeniden mevzilendiğinin de altını çizmek durumundayız.

Bu makalede bizim göstermeye çalıştığımız şey, ücretli sınıfların, yoksulluk[1] halinden çıkma mücadelesinde elde ettikleri toplumsal mevzileri ve bu mevzilerdeki ileri-geri hareketlilikleri anlamaktır.

1 Tabii ki bizim bahsettiğimiz yoksulluk durumu sadece ekonomik anlamdaki yoksunluğu değil, bunun yanında, eğitim, kültürel, sosyal ve siyasal alandaki eşitsizlik durumunu da kapsar.

Cogito, sayı: 105-106, 2022

Copyright 2022, Yap Kredi Yayınlar.
All rights reserved. May not be reproduced in any form without permission from the publisher, except fair uses permitted under U.S. or applicable copyright law.

EBSCO Publishing : eBook Collection (EBSCOhost) - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI
AN: 3371954 ; Dergi editr eyda ztrk.; Cogito : aylk dnce dergisi : Yoksulluk
Account: s5584999.main.ehost

Evet, Friedrich Engels'in, 1840'lı yıllarda *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*[2] isimli çalışmasında sergilediği acımasız ve insanlıktan uzak yaşam koşullarının hâkim olduğu dönemden bu yana epeyce zaman geçti. Her ne kadar, kapitalizm bir sistem olarak ayakta kalabildiyse de, eğitim, sağlık, konut, iş güvenliği ve saatleri, yaşlılık alanlarında ücretli sınıfları koruyucu çok önemli iyileşmeler kaydedildi. Çok uzun ve çetin mücadeleler sonunda yoksul sınıflar, toplum içerisindeki yerlerini kabul ettirdiler. Alt sınıfların, durumunun iyileşmesinin yanında, orta sınıf da önemli ölçüde büyüyerek yeni toplumsal dengelerin oluşmasında kilit bir noktaya yerleşti. Yoksul kesimlerin yaşam seviyelerinin yükselme eğilimindeki devamlılık kendini en somut biçimiyle, yaşam beklentisinin dünya ölçeğinde kaydettiği ilerlemede görülebilir. 1820'de 26 yıl olan yaşama beklentisi 2020'de 72 yıla yükselmiştir.[3] Thomas Piketty'ye göre 1820'de dünya nüfusunun sadece %10'u okula gitme imkânı bulabilirken günümüzde bu rakam %85'e ulaşmıştır. Tabii ki, bu rakamların dağılımı Batı toplumlarında ve kapitalizmin henüz tamamıyla gelişmediği toplumlarda çok büyük bir farklılık göstermektedir. Toplumlar içerisindeki ayrıcalıklı sınıfların her zaman daha avantajlı durumda olmaları genel anlamda bir iyileşme eğiliminin varlığını ortadan kaldırmaz. Buradan, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ortalarına kadar işçi sınıfının verdiği mücadelelerin toplumsal dönüşüm açısından taşıdığı öneme işaret etmek istiyoruz.

Bu dönüşümün en temel göstergesi, ücretlilerin koşullarının her anlamda iyileştirilmesi ve bu iyileştirmenin yasayla garanti altına alınmasıdır. Bir başka deyişle, ücretlilik sistemiyle birlikte ortaya çıkan sefalet koşullarına son verilmesidir.[4] Sosyal güvenlik tedbirlerinin ve kamusal alandaki özgürlük alanlarının art arda bütün Avrupa ülkelerinde yerleşmesi, büyük bir kopuşa işaret etmektedir.[5] Bu aynı zamanda, sermayenin o zamana kadar sınırsız olan

2 Friedrich Engels "Doğrudur, yoksulluk çoğu zaman zenginlerin saraylarına yakın arka sokaklarda oturur; ama genelde, ona ayrı bir toprak parçası ayılmıştır; orada o, mutlu sınıfların gözünden uzakta, yapabildiği ölçüde ayakta kalmaya çabalar durur" diyerek özetliyordu, ücretlilerin durumunu, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Sayınları, 1997, s. 73.

3 Thomas Piketty, *Une brève histoire de l'égalité*, Paris, Seuil, 2021.

4 Geleneksel yapıların daha geç çözüldüğü, dolayısıyla ücretlilik sisteminin gelişmiş kapitalist ülkelerin yönlendiriciliğinde ve denetiminde ilerlediği ülkelerde hâlâ tekstil gibi bazı sektörlerde 19. yüzyıldaki o sefalet ortamının özelliklerini görebiliyoruz. Kapitalizmin merkezindeki ülkelerde de, koruma mekanizmalarının dışına düşen göçmenlerin ağırlıkta olduğu yeni yoksulların da bu koşullara benzer bir ortamda yaşamlarını devam ettirmeye çalıştıkları bilinmektedir.

5 M. Ertan Kardeş'in "Carl Schmitt ve Alexandre Kojève Yazışmalarında Tarihin ve Nomosun Anlamı" (*Felsefe ve Tarih*, der. Gökhan Mürteza, Pinhan Yayıncılık, 2020) başlıklı makalesinde

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

hareket alanının belli bir çerçeveye alınması anlamına da gelmektedir. Biraz daha açıkça söylemek istersek, bu yeni durum, sermayenin, önüne gelen her şeyi devirerek, emrinde olan ücretli sınıfları büyük bir sefaletin içerisine atmaktan kaçınmayan, sınırsız bir şekilde büyüme iştahına bir sınırlama olarak görülebilir. Her ne kadar, eski sefalet koşullarından kurtulmak anlamında bir kopuştan söz etsek de, bu kopuş kapitalizmin dışına çıkmak anlamında değil, sistemin kendi içerisinde meydana gelen bir kopuştur. Çünkü sermayenin sonsuz büyüme ve toplumu, her şeyi metaya dönüştürerek biçimlendirme arzusu, Marx'ın da altını çizdiği gibi kapitalizmin kendi doğasında vardır.

"Toplumsal Mülkiyet" Dediğimiz Şey Nedir?

Özel mülkiyetin, tarih boyunca insanları koruyan, onların sefalet ortamının ortasına itilmesinin önüne geçen en sağlam dayanak olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda kapitalizmin neredeyse toplumun bütün bireylerini ücretli durumuna getirdiğinin de farkındayız. Ücretli bir birey, yani emek gücünü satarak kendi varlığını sağlamaya çalışan birey, işsiz kaldığı durumlarda, çalışma kapasitesini yitirdiği zaman, hastalandığında veya herhangi bir iş başına geldiğinde ücretin devamını sağlayamayacağından kendini her an sefalet ortamında bulabilir. Zira onu ücretinden başka ayakta tutacak bir dayanak mevcut değil. Biz biliyoruz ki, aynı birey herhangi bir özel mülk sahibi olsaydı, sefalet ortamına düşmekten kendini kurtarabilirdi. Yani kişileri ayakta tutan, onları sefalete düşmekten alıkoyan ve aynı zamanda diğerlerine göre ayrıcalıklı kılan, hatta diğerleri üzerine bir üstünlük sağlamasını sağlayan özel mülkiyetin ta kendisidir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sosyal güvenlik sistemi ücretlilere o zamana kadar olmayan bir savunma zırhı sağlamıştır. Ücretlileri, sadece çalıştıkları zamanlarda alacakları ücretin sınırlarına hapsetmeyen, onlara çalışmadıkları veya çalışamadıkları durumlarda da bir korunak sağlayan, hastalık ve yaşlılık hallerinde de güvence sağlayan bir yapı oluşturması anlamında, sosyal güvenlik sistemi, kapitalist sistemin içerisinde meydana gelen önemli bir kırılma noktasını temsil eder. Fransız sosyolog Robert Castel toplumsal mülkiyeti "Ücretlinin etrafında örülen ve hukuki bir çerçeveye yerleştirilen bir kaynaklar bütünü, hiçbir şeyi olmayanların mülkü"[6] olarak tanımlamaktadır. Sağlık sigortası, emeklilik hakkı, işsizlik ücreti, barınma, vb. haklar, bireylere,

değindiği, Carl Schmitt ve Alexandre Kojève arasındaki "alan" kapitalizmle "veren" kapitalizm tartışması bu konuyla yakından ilgilidir.

6 Robert Castel, "Repenser la protection social", *Sciences humaines*, S. 168, 2006, s. 42.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

üzerine yaslanarak toplum içerisinde var olabilecekleri koşulları sağlaması anlamında, mülkün mülk sahibine sağladığı avantajları, en azından büyük bir bölümünü, mülk sahibi olmayanlara sağlar. Bu sistemin hem devlet hem de sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa oluşturdukları kurullar vasıtasıyla garanti altına alınması ve denetlenmesi de ayrıca altı çizilmesi gereken bir noktadır. Bir bakıma, ücretlilerin tutunacağı, kendini güvende hissedeceği, yarın başıma ne gelir diye düşünmeden rahat bir nefes alacağı bir ortamı yaratması anlamında, toplumsal mülkiyet önemli bir toplumsal kazanımdır. Özel mülkiyetin bireyleri koruma gücü mülk sahipleri için ne kadar önemliyse, yeni oluşturulan bu çerçeve de sağlamlığı açısından, bireyleri sefaletten ve gelecek korkusundan koruma gücü açısından o kadar önemlidir.

Başka bir pencereden baktığımızda, "toplumsal mülkiyet" olgusunun ortaya çıkardığı durum, kapitalizmin kendi yapısına ilişkin tartışmaları da yeniden gündeme taşımaktadır. Ücretlilik sistemini, dolayısıyla özel mülkiyeti ortadan kaldırma hedefiyle ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nde yaşanan durum, Batı'da yerleşiklik kazanan sosyal devlet olgusuna verilen önemi daha da artırdı. Toplumsal mülkiyet anlayışının, kapitalizmin bünyesinde ne kadar barınabileceği veya ve nereye kadar kabul göreceği de ayrı bir tartışma konusudur. Yoksulluğun daha yoğun olarak yaşandığı birçok ülkede, sosyal devlet hedefi bir çare olarak öne çıkmaya başlarken, bizzat Batı'da toplumsal mülkiyet olgusunun aşınma sürecine girmesi, yeni yeni yaklaşımları, yeni alternatif arayışlarını daha yakıcı hale getirmektedir.

Toplumsal Mülkiyet Olgusu Yoksulluk Sorununu Temelli Çözdü mü?

Bireylere daha rahat koşullarda var olma, eğitim alanına, kültür alanına girme olanağı sağlaması açısından, yoksullara kol kanat germesi bakımından, hatta yeni imkânlar açmasından dolayı, "toplumsal mülkiyetin" bir dönüm noktası olduğu tartışmasız olarak kabul görmektedir. Buna rağmen, yeterince derinleştirilememiş olması, küreselleşmiş kapitalizmin baskıları karşısında yeterince direnç oluşturamaması, ücretlilerin savunma mevziisi olan toplumsal mülkiyeti aşındırmaya başladı. Sağlık, emeklilik ve eğitim sistemi, bütün bireyleri kapsayıcı olmaktan çıkarak veya bireylere gereken imkânları sağlamakta güçsüz kalarak yeni tip bir yoksulluğun kapılarını araladı. Her ülkeye göre farklı tonlarda olsa da, işsizlik olgusunun hızla büyümesiyle birlikte, ücretli bireyler etrafında kurulan "toplumsal mülkiyet" sistemi, ortaya çıkan işsizler ordusu ve her işi yapmaya hazır göçmenler topluluğu karşısında yaratıcı bir çözüm üret-

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

me kapasitesini gösteremedi. İş alanındaki esneklik ve mobilite, milyonlarca kişiyi "gereksiz" hale getirerek, korunmaya muhtaç, yoksulluğa mahkûm yeni bir kesim yarattı. Oysa sosyal devlet, herkese aynı imkânları sağlama iddiası ile ortaya çıkmıştı. Prekarya diye de adlandırılan bu yeni toplumsal kesim bir yandan, giderek çoğalmakta, diğer yandan da toplumun bütünüyle olan ilişkileri zayıflamakta hatta kopmaktadır. Dışlanma diye adlandırdığımız bu durum, bütün bireylerin korkulu rüyası olarak toplumsal dokuyu tehdit eder hale gelmiştir. Bu yeni toplumsal soruna çözüm bulabilmek için, bir başka deyişle, dışarıda bırakılanların yeniden "içeriye" alınması konusunda bütün Avrupa ülkelerinde, yeni sosyal politika arayışları hız kazanmıştır. Kuzey Avrupa ülkelerinde oluşan tecrübeler, toplumsal mülkiyeti etkinleştirmek anlamında daha güçlü sinyaller vermektedir. İşsizlik süresince gelir kaybına uğramamak ve iş değiştirme olanağı için mesleki formasyonların çoğaltılması, bireylerin ayakta kalmasını sağlayacak olanakları yaratarak, büyük ölçüde toplum içerisindeki yarılmanın önüne geçilebilmektedir. Bir başka biçimde söylersek, bireylerin yaşam koşulları, şimdiye kadar görülmedik bir düzeyde (en azından kapitalist toplumun doğuşundan bu yana) güvence altına alınmıştır. Tabii ki kendini korunaklı bir ortamda hisseden bireylerin eğitim ve kültür alanında da daha katılımcı olacakları ve bunun da toplumsal bilinç anlamında bir geri dönüşü olacağı düşünülebilir.

"Gereksiz" Hale Gelenler Ne Olacak?

Sosyal devletin yıpranma sürecinde ortaya çıkan yeni toplumsal katmanlaşmalar kendi içerisinde önemli bir karmaşıklığı da barındırmaktadır. Özellikle son yıllarda ortaya çıkan eğilim, ücretli kesimin büyük bir kesiminin yoksulluk alanına doğru itilmesidir. Ücretlerin giderek erime eğilimi göstermesini, kiraların ve diğer temel ihtiyaç maddelerindeki artışla birlikte ele aldığımızda, yoksullaşma eğrisinin yukarıya doğru hareketlendiğini tespit edebiliriz.[7] Bu

7 Bu noktada Thomas Piketty'nin Fransa için verdiği rakamlar oldukça anlamlıdır. Yazara göre, 20. yüzyıl boyunca mülkün konsantrasyonunda önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Mesela, 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, toplam mülklerin yüzde 65'i sadece toplumun yüzde birini oluşturan küçük bir azınlığın elinde toplanmışı. 2020 yılında aynı yüzde bir azınlık, mülkiyetin yüzde 25'ini elinde bulundurmaktadır. Aynı şekilde, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde toplam mülklerin yüzde 85'i yüzde 10'u temsil eden azınlığa aitti. 1980 yılında bu rakam, yani yüzde 10'un elinde tuttuğu mülkiyet oranı yüzde 50. 2020 yılına gelindiğinde, aynı yüzde 10'un elde tuttuğu mülkiyetin oranı yüzde 55'tir. Buradan şöyle bir eğilim beliriyor: Sosyal devlet olgusunun geliştiği dönemde mülk edinenlerin oranı yükseliyor, gelir dağılımındaki eşitsizlikte gözle görülür bir düzelme gözlemleniyor, sosyal devletin zayıflamaya başlamasından itibaren de tekrar bu eğilim tersine dönüyor.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

demektir ki, eğitim ve kültürel alana giriş bakımından da yoksul sınıflar için ciddi sorunlar oluşmaktadır. İşsiz kalan bireyler her ne kadar bir türlü devlet desteği alsalar da alınan bu destek onların normal bir birey olarak ayakta kalmalarına yetmemektedir. Beslenme ve barınma sorunu kısmen çözülebilse de, eğitim ve kültür alanına giriş imkânları büyük ölçüde kapandığından, yoksul sınıfların kendi veya çocuklarının sosyal konumlarını daha üste taşıma umudu giderek sönmektedir. Bu koşullarda, yoksullaşma sürecine sert bir şekilde giren kişilerin, hızla toplumsal normların dışına itilerek "serseri" ve "aylak" muamelesi görme durumu yaygınlaşmakta, bunun da ötesinde, bu duruma düşen kişilerin kendilerinin bile bir süre sonra kendileri hakkında "beceriksiz", "başarısız" ve "işe yaramaz" gibi kanılara sahip olmaları durumu ağırlık kazanabilmektedir. Robert Castel'in "désaffiliation"[8] (kopma), Erving Goffman'ın da "sosyal ölüm" olarak adlandırdığı bu düşüş süreci, bireyler açısından yeni bir sefalet ortamının habercisi olmanın yanında, yeni yoksulların statüsünü toplumsal ilişkilerin dışında konumlandırması anlamında da hayati derecede önem kazanmaktadır. Bunun anlamı da şu ki, toplumsal ilişkilere ayak uyduramayan, gerekli "performansı" gösteremeyen bireyler, bu "kırılganlıklarından" dolayı toplum içerisinde gereksiz "fazlalıklar" olarak ayrı mekânlara, diğerlerine "zarar" vermeyecek ve görünürlüğü de olmayan yerlere yığılacaklardır.[9] İşini ve gelirini kaybederek bu duruma düşen bireylerin yeniden kendini toparlayarak toplumsal ilişkilerin içerisine geri dönmeleri zorlaştığından, artık onları daha farklı bir çerçeve içeresinde konumlandırmak ve ona göre farklı politikalar üretmek gerekecek. Nitekim birçok Avrupa ülkesinde olan da budur. Fransa'da olduğu gibi güçlü bir sosyal hizmet uzmanları ordusunun harekete geçirilmesinin nedeni tam da bu noktada önem kazanıyor. Başka bir şekilde söylersek, toplum içerisinde hareket edebilme yeteneğini kaybeden "gereksizler" ordusunun bir şekilde topluma zarar vermeden hayatını devam ettirmesini sağlamak sosyal politikanın önemli bir fonksiyonu olarak öne çıkıyor. Gündelik yaşamın dinamiklerine ayak uydurma performansını

8 Robert Castel, *La monté de l'incertitude. Travail, protections, statut de l'individu*, Seuil, coll. "La couleur des idées", 2009.

9 Zygmunt Bauman "sınıf dışı" olarak adlandırdığı giderek çoğalan sefalet vurgunu bu bireyler topluluğunu tanımlarken şunları söylüyor: "İnsanlar sınıf dışına atılır çünkü tamamıyla işe yaramaz görülürler – geride kalan bizler, onlar olmadan da yaşamımıza gayet güzel devam edebiliriz. Onlar, gerçekte, yokluklarında güzel olan manzarayı bozan lekeler, bahçenin uyumlu güzelliğine hiçbir şey katmayıp diğer bitkilerin besinlerini yiyip çirkin hatta obur yabani otlardır. Onların ortadan kaldırılması herkesin yararına olurdu", *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, 1998, s. 98.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

gösteremediği için "normalin" içinde kalamayan, kabul görmeyen bu bireyler topluluğunun, kendi "acınacak" durumlarını içselleştirerek, isyan edemeyecekleri bir var oluş halini benimsemelerini sağlamak, E. Goffman'ın da dediği gibi "sakinleşmelerini"[10] garanti altına almak toplumsal "huzurun" devamı açısından kaçınılmaz görülmektedir. Tabii ki bu durumda, eşit durumdaki vatandaşlar topluluğundan bahsetmemiz giderek zorlaşmaktadır. Sosyal devlet anlayışının güçlü bir şekilde yürürlükte olduğu koşullarda, yoksulların toplum içerisinde kalarak var olma hali, toplumsal dinamizmin en önemli ögelerinden birisiydi. Bunun da ötesinde, yoksul durumdaki sınıfların örgütlenmeleri ve mücadeleleri politik eksenin de odağındaydı. Çalışma dünyasından kopan veya koparılarak "gereksiz" hale gelen yeni yoksullar, başına gelenlerin tüm sorumluluğunu kendi sırtında taşıyarak, kendilerini bu sürece iten nedenleri düşünme imkânını da bertaraf etmiş oluyorlar. Zaten, düşen bireyi çevreleyen sosyal yardımlar ve sosyal çalışmacılar ağı onu sıkı sıkıya bağlayarak, kolektif etkileşim dinamiklerinden uzaklaştırarak kamusal alana ait eleştiri silahından da mahrum bırakmaktadır. Yani, diğerleri gibi "başaramamaktan" dolayı kendini "suçlu" hissederek kabuğuna çekilen bu bireylerin yeniden kolektif dinamiklerin içerisine dönmeleri sorunlu hale gelmektedir. İşin en tehlikeli yanı da, saf dışı edilen bireylerin bu durumdan sadece kendilerini sorumlu tutarak, "başaramamanın" verdiği utanç duygusuyla kendi kabuğuna çekilip, itiraz etme yeteneğini kaybetmeleridir.

Bu yeni durum bize, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sosyal devletler bağlamında gelişen eşit vatandaşlık kavramının, bütün bireyleri korumayı ve kamusal alanda var olmalarını sağlamayı hedefleyen yaklaşımın giderek zayıfladığını göstermektedir. Sosyal devletin derinleştirilerek yeni sorunları kapsayıcı bir noktaya getirilmesi durumu olmadığından, hatta sosyal devleti koruyucu güçlü siyasal dinamikler giderek sahneden çekildiğinden, sermayenin kendini sınırsız bir şekilde çoğaltma eğilimi baskın hale gelerek toplumsal mülkiyet olgusunu yıprattı.[11] Tam da burada, Karl Polanyi'nin[12] ısrarla altını çizdiği,

10 Goffman, E. "Calmer le Jobard : quelques aspects de l'adaptation à l'échec", *Le parler frais d'Erving Goffman*, Ed. de Minuit, 1969.

11 Küreselleşmenin tamamıyla egemen hale gelmesiyle birlikte, sonuçlardan sorumluluk duymayan, yerel bağlarını tamamen koparmış ve hareket alanı tamamıyla sınırsızlaşmış bir sermayenin hâkimiyeti yerleşmiştir. Zygmunt Bauman bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Yirminci yüzyılın sonlarının hareketli sermayesinin elde ettiği türden bir özgürlüğü, yani endişeden ve sorumluluktan kurtulmuşluğu, toprak sahipleri hiçbir zaman elde edememişti", *Küreselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 17.

12 Karl, Polanyi, *La grande transformation*, Gallimard, 1983, s. 127.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

toplumun kendini koruma mekanizmaları oluşturamadığı durumlarda, serbest piyasa ekonomisinin yıkıcı ve parçalayıcı gücünün ne denli etkili olarak kendini gösterebileceğini görüyoruz. İşin ilginç yanı da, liberalizmin sınır tanımaz gücüne karşı, onun, insanları içine çeken ve öğüten ideolojik mekanizmalarına karşı toplumsal savunma mevzilerinin zayıflamasıdır. Paolo Freire'in[13] de belirttiği gibi, altta kalanların mücadelesi sadece kendisinin üste çıkması hedefiyle sınırlı kaldığı sürece kolektif bir çözümün bulunması giderek zorlaşıyor. Bunun bir başka anlamı da, liberalizmin içimize sinen etkileriyle, Bourdieu'nün[14] de altını çizdiği gibi, "kendini kurtarma" anlayışının bütün her şeyin üstüne çıkan bir değer olarak habitus mertebesine ulaşmasıdır. İşin en ilginç yanı da bu düşünme biçiminin entelektüel alanı da her tarafından sarıp adeta teslim almasıdır. Güçlü bir eleştirel alanın oluşmaması belki de bundandır.

Kapitalizmin Merkezi Dışındaki Ülkelerde Durum Farklı mı?

Kapitalizmin bir dünya sistemi[15] haline geldiğini düşünürsek, bu sistemin çevresindeki ülkelerin de aynı girdabın içerisinde oldukları anlaşılır hale gelir. Bunun da ötesinde, güçlü bir ekonomik yapıyı henüz oluşturamamış ülkelerin, liberalizmin hışmından kat kat daha fazla etkilendiklerini ve yoksulluk sürecini katmerli olarak yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bütün araştırmalar, sefalet ortamının, Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki ülkelerin yoksul sınıflarını daha fazla tehdit altında bulundurduğunu göstermektedir.

Türkiye de bu ülkeler arasında sayılabilir. Özellikle son dönemlerde ücretlerdeki görülmedik düşüş eğilimi[16] başta yoksul sınıflar olmak üzere bütün toplumsal kesimleri derinden etkiledi ve süreç henüz sakinleşmiş değil. Bu kadar hızlı bir gelir kaybı, hemen akla toplum içerisinde oluşacak eleştirileri, onun da ötesinde toplumsal tepkileri getirir. Ama şu ana kadar toplumsal bir dışavurumun olmaması, içten içe kaynayan bir birikime işaret edebileceği gibi, toplum farklı hedeflere kanalize edilerek, öfkeyi başka alanlara taşıma durumu da gündeme gelebilir. Şili deneyimi bu konuda dikkate alınması gereken bir örnektir. Her alanda liberalizmin sınırsız saldırılarıyla karşı karşıya kalan Şili halkı, uzun bir toplumsal mücadele deneyiminden sonra, geçen yılın sonunda

13 Paolo Freire, *Ezilenlerin pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2016.
14 Pierre Bourdieu, *Sur l'Etat*, Villeneuve-D'Ascq, Seuil, 2012.
15 Wallerstein, *Comprendre le monde. Introduction à l'analyse des système-monde*, Editions La Découverte, 2006.
16 Fiyatların görülmedik oranlarda katlanması, var olan ücretleri hızla aşağıya çekerken, varlıklı sınıflara sermaye aktarımını da görülmedik bir hıza gerçekleştirmektedir.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

önemli bir değişikliğe imza atarak liberal ekonominin siyasal temsilcilerini devre dışı bıraktı. Tabii ki, bu onların, uluslararası sermayenin kıskacından kurtuldukları anlamını taşımaz ama geniş yığınların siyasal anlamda eleştirel ve sorgulayıcı pozisyonunu güçlendirmesi bakımından oldukça değerlidir.

Türkiye'de şu andaki durumu anlamak için, henüz şehirleşme sürecini tam anlamıyla yaşayamamış olmanın, kırsal kökenli olmanın getirdiği dayanışma ağlarının etkileri dikkate alınmalıdır. Ayrıca şu noktayı da belirtmeliyiz ki, sosyal devlet kurumlarının etkili olarak çalışmadığı koşullarda, bireylerin ve grupların inisiyatifleri öne çıkarak yoksulluğun etkilerini azaltıcı bir işlev üstlenebiliyor. Şunu da eklemeliyiz ki, kapitalist ilişkilerin toplumu iliğine kadar sardığı bir ilişkiler bütünü içerisinde, tek tek bireylerin veya grupların gayretleriyle oluşan dayanışma dinamiklerinin üretebileceği çözümlerin de bir sınırı vardır. Özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde, barınamayıp yersiz kalanların, dilenci durumuna düşenlerin sayısı gözle görülür derecede artmaktadır. Tüketim arzusunun dorukta olduğu, sınıfsal dayanışma dinamiklerinin zayıfladığı günümüz koşullarında, hızla yayılan yoksulluk hallerinin, yozlaşma ve şiddet eğilimlerine önemli bir alan açabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Şimdiye kadar, geleneksel dayanışma dinamikleri kısmen insanların sokağa düşmelerini engelleyebiliyordu ama bu son kriz ortamıyla birlikte "dışarıda kalanlar" olgusu önemli ölçüde yaygınlaşma riskini barındırmaktadır. Unutulmaması gereken bir nokta da, Türkiye "şehir toplumu" olma yönünde çok hızlı bir dönüşüm sürecinden geçerken, geleneksel ilişkilerden kopan bireylerin tutunabileceği yeni dayanışma dinamiklerinin ve bu sürece alternatif politikaları üretebilecek politik çıkışların henüz olmayışının durumun vahametini daha da artırmasıdır.

Çaresiz Durumdaki İnsan Kendini Nasıl Savunacak?

Bütün insanlık tarihinin, daha insanca bir yaşam uğraşısıyla geçtiğini ve içinde yaşadığımız toplumun da potansiyel olarak "adaletli ve özgür"[17] bir yapıyı kurma eğilimi taşıdığını düşünürsek, insanlık koşullarının düzelebileceği konusundaki umutlarımızı koruyabiliriz. Ayrıca, içinde bulunduğumuz koşulların da insanların karşılıklı eylemleri neticesinde oluşmuş bir tarihsel-toplumsal durum olduğunu unutmayalım. Bu durumun başka bir duruma dönüşme potansiyeli toplumun kendi dinamikleri içerisinde mevcuttur. Ama bu potansiyelin nasıl ve ne yönde kullanılacağı cevabın anahtarını da içinde taşımaktadır. Toplumsal mülkiyetin etkili olduğu yıllardaki refah ortamını aynı şekilde geri getirmenin

17 Karl Polanyi, *La grande transformation*, Domont, Gallimard, 1983, s. 346.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

mümkün olmadığını düşünerek Robert Castel, hareketliliğin, prekaryanın ve dışlanmanın yaygınlaştığı günümüz toplumunda, bireyleri ayakta tutacak, onları vatandaş olarak yeniden idame edecek yeni oluşumlara ihtiyaç olduğunun altını çizer. Eğer toplumda her şey dinamikse, hareketliyse, bireyleri koruyucu mekanizmaların da aynı ölçüde dinamik, hareketli ve kapsayıcı olması gerekmektedir. Her şeyin dinamik olduğu, küreselleştiği bir ortamda, kendine toplum içerisinde bir "yer"[18] bulmanın her an tetikte olmayı gerektirdiği koşullarda, donanımsız bireylerin "yersiz" kalması ve toplumun dışına itilmesi tehlikesi önümüzdeki en önemli toplumsal sorundur. Bu durumun yarattığı korku ve huzursuzluk ortamı, hele de bu durumdan çıkış konusunda umut verici bir perspektifin ufukta olmayışı, toplumu, avantajların hiç de eşit olmadığı sonsuz bir yarış meydanına çeviriyor. Bu hızlı mobiliteye, yarışa ayak uyduramayanları kim koruyacak? Karl Polanyi, tek çıkış yolunun sermayenin hareket alanını kontrol altında bulundurmakla, bunun da ancak karşı yönden oluşturulabilecek güçlü bir hareketle mümkün olabileceğini belirtir.

Kuzey Avrupa'daki deneyimleri inceleyen Gosta Esping-Andersen[19] ise, insanın sağlık, eğitim, kültür ve konut gibi temel ihtiyaç alanlarının metalaşmasının önüne geçilerek, kamu tarafından üstlenilmesinin, en azından pazarın vahşi saldırılarından bir korunma mevziisi yaratabileceğini belirtir. Bunun için de, sadece "tamir edici" veya pansuman türü tedbirlerin gündeme getirilmesinin toplumsal sorunların derinleşmesinin önüne geçemeyeceğini, köklü bir dönüşüm perspektifi içerisine girilmesi gerektiğini vurgular.[20] Giderek önem kazanan yaşlılık dönemine, çocukların beslenme, eğitim ve kültür alanlarına ve kadınların toplumsal hayattaki yerlerinin köklü bir şekilde sağlamlaştırılmasına ilişkin, dönüştürücü, koruyucu ve özgürleştirici sosyal politikaların oluşturulması Esping-Andersen'in yaklaşımının odağında bulunmaktadır.

Önümüzde duran bir başka mesele de, bu acımasız yarış ortamında dezavantajlı durumdaki bireylerin kolektif savunma mekanizmalarını oluşturma konusunda yaşadıkları sıkıntılardır. 19. yüzyılda yükselen kolektif mücadele oluşumları işçi sınıfında güçlü bir umut ışığı yaratabilmişti ve bu ışık çok köklü kazanımları toplumsal yaşama katabilmişti. Ayrıca, yoksul sınıfların örgütlü dinamikleri toplumsal denge açısından da hayati bir değere sahiptir. Immanuel Wallerstein geleneksel sistem karşıtı hareketlerin çöküşünün kapitalist sistem

18 Vincent De Gaulejac, *La lutte des places*, Paris, Desclée de Brouwer, 1994.

19 Gosta Esping-Andersen, *Les trois mondes de l'Etat-providence. Essai sur le capitalisme moderne*, Paris, PUF, 2007.

20 Gosta Esping-Andersen ve Bruno Palier, *Trois leçons sur l'Etat-providence*, Sueil, 2008, s. 12.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use

için de çok büyük bir tehlike arz ettiğinin altını çiziyor: "*Geleneksel hareketler, fiilen mevcut sistem için bir garanti işlevi görüyorlardı, çünkü bu hareketler dünyanın tehlikeli sınıflarına geleceğin onlara ait olduğu, daha eşitlikçi bir dünyanın (onlar için olmasa bile onların çocukları için) ufukta olduğu teminatı vererek hem iyimserliği hem de sabrı meşrulaştırıyorlardı*".[21] Wallerstein bu sözleriyle, günümüzdeki belirsizlik durumunun yarattığı sıkıntıları belirtmenin yanında, içinde bulunduğumuz dönemin çok daha farklı parametrelerinin olduğuna ve yeni toplumsal alternatif arayışlarının şimdiye kadar olmayan yeni açılımlara yol açma potansiyelini taşıdığına işaret ediyor.

Bu noktada, Etienne Balibar'ın "özgüreşitlik"[22] (*égaliberté*) konusunda ortaya koyduğu yaklaşımın çok anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, liberal kapitalist toplumun yoksulluk ve toplumsal çöküntüden başka bir şey yaratmadığı, etrafında örülen güçlü ideolojik zırha rağmen bir çözüm olamayacağı sayısız acı deneyle ortaya çıkmıştır. Sovyet devrimiyle inşa edilmeye çalışılan, merkezi bir güçle, kamusal özgürlük alanlarını bütünüyle yok ederek herkesi eşitlemeyi amaçlayan yaklaşımın da hüsranla sonuçlandığını hep birlikte gördük. Sovyet devrimi nezdinde oluşan dünyayı değiştirme umudu, onun oluşturduğu anlam silsilesinin çöküşüyle birlikte, yetim kalan dünya yoksullarını yeniden kapitalizmin temelinde var olan "kendini kurtarma" anlayışına yönlendirdi. Anlamsızlığın yükseldiği ve paranın gücünün karşı konulmaz ve sınırsız bir biçimde yeniden ortaya çıktığı bir dünyada, yoksulların kendilerine yeni bir kolektif çıkış arayışı kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Tabii ki bu, içinde bulunduğumuz mevcut sistemin kendini yeniden tamir etme becerisine de oldukça bağlıdır. Son bir şey söylemek gerekirse, yoksullukla özgürlük ve eşitlik veya eşitsizlik arasında çok sıkı bir bağ olduğundan, Balibar'ın önerdiği "özgüreşitlik" (égaliberté) bu konuda yapılan tartışmalara önemli bir çıkış noktası oluşturabilir.

21 Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 148.

22 Etienne Balibar, *La proposition de l'égaliberté*, PUF, 2010. Her ne kadar Metis yayınlarında "égaliberté" "eşitliközgürlük" olarak çevrilmişse de ben kitabın içeriğini de dikkate alarak "özgüreşitlik" kavramını kullanmayı daha uygun gördüm.

EBSCOhost - printed on 11/4/2022 5:42 AM via ISTANBUL NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use